

ALPES IULIANA

JAROSLAV ŠAŠEL

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Po Herodijanu (8. 1. 4), ki piše v štiridesetih letih 3. stoletja, da je *Emona* administrativno v Italiji (prim. SHA v. Maxim. 21. 1 in 5 [tudi 31. 3]), po Itinerariju Hierosolymitanu (560. 10), ki notira pri Atransu *fines Italiae et Norici* (prim. še Exc. Vales. 1. 15), in po miljniku iz časa Konstancija II. (CIL III 3705), ki navaja razdaljo od Atransa, to je od meja Italije čez Ilirik, in po noticah pri Julijanu (or. 1. 28 ter 3. 7 Bidez), Zosimu (5. 29), Sozomenu (h. e. 1. 6) in še nekaterih, da je namreč zahodna Slovenija v 4. in 5. stoletju administrativno v Italiji, nimamo več podatkov ne virov, ki bi ilustrirali politično zgodovino tega prostora v kasni antiki in v dobi velikega preseljevanja. Če skušam, in to bom storil v naslednjem, s politično-zgodovinskega vidika vrednotiti anonimnega geografa iz Ravene, predvsem tudi z vidika administrativno-teritorialnega razvoja, se bo ta poskus mnogim zdel predrzen. Pomirja me misel, da je njegova cena odvisna od argumentov.

Štiri pokrajinske enote, ki jih na področju zahodnega Balkana navaja Anonymus, se ne skladajo z geografsko-administrativnimi enotami visoke antike, ki jih poznamo, čeprav ostale province tega dela rimskega imperija sicer dosledno in vestno navaja in to na osnovi nam delno dobro znanih virov. Te štiri pokrajinske — in do neke meje »nove« — enote so: *Valeria*, ki je tukaj ne bom obravnaval, ker leži v polju delno drugih silnic, *Carneola*, *Liburnia Tarsaticensis* ter Karantanija. Slednje ne opiše, ampak le notira (sl. 1).

Na Karneolo se nanaša naslednje besedilo. Anon. Ravenn. 4. 21, Pinder-Parthey. *Item iuxta ipsam Valeriam ponitur patria quae dicitur Carneola, quae et Alpes Iuliana antiquitus dicebatur. Quam patriam Carnech, qui Valeriam patriam, ipsi eandem descripserunt philosophi: sed ego secundum supra scriptum Marcomirum Gothorum philosophum civitates inferius designatas eiusdem Carnech patriae nominavi. In qua Carnech patria quasdam fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est Carnium, Scoldium, Bipplium, Ris, Planta, Clemidium, Sedo. Item in valle eiusdem patriae sunt civitates, id est Seution, Patiuma, Sorbam, Eperunto, Precona, Lebra, Ambito, Barneo, Paris, Elebra, Ecuno, Selunto, Poreston, Artara, Ranio, Rinubio, Benela, Cliena. In cuius patriae summitate montium lacum esse legimus. Quae patria diversa habet flumina, inter cetera fluvius qui dicitur Corcac.*

Sl. 1. Položaj dežele Carneola (tudi patria Carnech ali Carnium patria) in sosednjih pokrajin (Liburnia, Media provincia, Venetiae) po delu Anonima iz Ravene. Potek (pikčasto označenih) meja je približen

Abb. 1. Carneola (auch patria Carnech oder Carnium patria genannt) mit Nachbarländern (Liburnia, Media provincia, Venetiae) nach Anonymus Ravennas. Die punktiert eingezeichneten Grenzen haben approximativen Wert

V tretjem etnično-političnem pasu v svojem opisu evropske geografije preide Anonymus na gorato deželo Karneole. Prostor, v katerega spada, obdajajo pokrajine Venetia et Histria, dežele Karontanov, Liburnia Tarsaticensis, Pannoniae ter Anonimova Valeria. Carneola leži zahodno od slednje, ki vključuje kot najzahodnejše med naštetimi mesti še Emono. V opisu severnih meja Italije navaja, da so med Italijo in Karontani ter med Italijo in Karni Alpe, ki jih v področju slednjih imenuje *iugum Carnium*, nekoč *Alpis Iulia*. V orisanem goratem svetu je samo ena prostorna dolina, ki ji gre oznaka *vallis eiusdem patriae*,

dolina gornje Save, v katero bi edino bilo moč postaviti vseh 18 izrecno za dolinske označenih postojank Karneole. Na vzhodno obrobje navedenega prostora pride *Carnium*, današnji Kranj, identifikacija, ki je od vseh v tem poglavju naštetih naselbinskih podatkov tako zaradi navedenega, kakor zaradi glasovne enakosti,¹ arheoloških izkopanin iz antike, zgodnjega in visokega srednjega veka² ter listinskih omemb iz 11. stoletja³ edina možna. Preseneča pa omemba reke *Corcac*, ki ne more biti ne dolenjska ne koroška, še manj dalmatinska Krka;⁴ preostaja, izgleda, prav pri Kranju od karavanškega prelaza Jezersko (nem. Seeberg) v Savo izlivajoča se Kokra (nem. Kanker). Hudournna rečica je utegnila biti pomembna zaradi tovrne poti v Podjuno na Koroškem⁵ ter zaradi dejstva, da je skupaj s Savo varovala eminentno naravno utrdbo *Carnium*, postojanko, ki je sčasoma postala regionalno središče. Skladno z navedenim bi bilo možno, da je *lacus in montibus* treba locirati na Jezersko, kjer je — na ravnici pod prelazom v teatralnem območju alpskih sten — do 19. stoletja bilo manjše jezero, znano predvsem popotnikom, tovornikom, domačinom in pastirjem.⁶ V visoki dolini Save same in Ziljice leže sicer še Blejsko, Bohinjsko, Rabeljsko, Belopeška in Triglavsko jezera; vendar je za pokrajinsko omejitev irelevantno, katero konkretno je imel Anonymus v mislih, ker so edina v področju Karneole in daleč okrog. Da pa je *Carnium patria* (4. 37) obsegala nekaj več kot navedeni dolinski prostor, kaže poleg omembe reke *Corcac*, Julijskih Alp in jezera v gorah ter obmejitev s sosednjimi pokrajinami predvsem od ostalega izločeno naštevanje prvih šestih naselbinskih postojank. Ker hoče delo nakazati s tem njihovo geografsko ločenost od ostalih postojank, kar dosledno prakticira, in ker poselitev v Karavanškem gorju ni možna, jih bo treba iskati v Kranjskem polju ter v Cerkljansko-notranjskem Krasu ali južneje; kako daleč — teoretično —, je odvisno od poteka severnih meja Liburnije *Tarsaticensis* ter Histrije, ki v antiki pa tudi v srednjem veku ne prestopita linije zgornji tok Kolpe—Snežnik—Brkini.

Viru Anonima iz Ravene je *Carneola* torej zgornja savska dolina — prejkone s preходом v dolino Ziljice — s Kranjskim poljem in delom, če ne več, na jugu priključenega Cerkljansko-notranjskega Krasa (sl. 2).

Orisani teritorij začne sovpadati tako z antično geografsko predstavo o obsegu Julijskih Alp, po kateri so le-te zajemale malone vse mejno področje med Apeninskim in Balkanskim polotokom⁷ — Anoni-

¹ F. Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika* 1 (1936) 24.

² Zadnji in izčrpn pregled daje *Spominski zbornik 900 let Kranja* (1960).

³ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* 5 (1928) 348.

⁴ Dolenjska Krka je *Korkóras* po Strabonu 7. 5. 2; dalmatinska *Tit(i)us* po Pliniju n. h. III npr. 129; koroška (nem. Gurk) v antiki ni dokumentirana.

⁵ Prim. R. Egger, *Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Noricum* (1916) 70 ss.

⁶ Prim. nemško oznako za prelaz, ki je v bistvu prevod za *lacus in montibus*. Naj dodam, da se zgornji tok Save še danes enostavno imenuje »Dolina« tako kot ga označuje že Anonymus.

⁷ Segajo od Karnijskih Alp do *sinus Flanaticus*, glej Anon. Rav. 4. 37 ter Guido 5. Omeniti je potrebno še naslednje. Tik za trdnjavo *Castra*, danes Ajdovščina, surgunt *Alpes Iuliae* s prelazom *Ad Pirum summas Alpes* (It. Burd. 560.2 z oznako *Fluvio Frigido*, k čemur prim. O. Cuntz, *JÖAI* 5, 1902,

Sl. 2. Upravne enote *Carneola*, *Liburnia Tarsaticensis*, *Histria*, *Venetiae* ter v delu Anonima iz Ravene omenjena naselja in reke. V Karneoli ni vrisanih 24 postojank, za katere manjkajo lokalizacijske opore. Potek (pikčasto označenih) meja je približen

Abb. 2. Verwaltungseinheiten *Carneola*, *Liburnia Tarsaticensis*, *Histria*, *Venetiae* nebst den im Werke Anonymus' Ravennas erwähnten Lokalitäten und Flüssen. 24 Lokalitäten *Carneola*'s, für deren Ortsbestimmung Anhaltspunkte vollkommen fehlen, wurden nicht eingetragen. Die punktiert eingezeichneten Grenzen haben nur approximativen Wert

Bb. 147 ter A. Puschi, Arch. Triestino Ser. 3, 1, 1905, 114), ki ga Tab. Peut. III 5 označuje *In Alpe Iulia*. Prim. analogne oznake za prelaze: *In Alpe Cottia* (CIL XI 3284. 3. 20 ter Tab. Peut. II 3), *In Alpe Graia* (Tab. Peut. II 3), *In Alpe Maritima* (Tab. Peut. II 3). Torej ne moremo dvomiti, da označuje *Alpis Iulia* oziroma *iugum Carnium* današnji prelaz Hrušica (*Ad Pirum*), čez katerega je v srednjem veku tekla meja vojvodine Kranjske. L. Hauptmann enači v delu Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I 4 (1929) 369 op. 1 *Alpis Iulia* z oznako Kranjska Gora, ne da bi navedel za to sprejemljive razloge.

mova Geografija izrecno piše, da so bili to pokrajino, Karneolo, nazivali prej *Alpes Iuliana* —, kot s severnim delom vojno-administrativne enote s skorajda istim imenom, na istem prostoru, s *claustra Alpium Iuliarum*. Pri tem je značilno, da se južni del vojno-administrativne cone z arheološko ugotovljenimi enotno koncipiranimi zaporami krije z Anonimovo Liburnijo *Tarsaticensis*, administrativno enoto,⁸ ki je obstajala torej vsaj že v času, v katerem so bili zasnovani njegovi viri. Če Karneolo in Liburnijo *Tarsaticensis* sestavimo — mislim, da ne manjka noben vmesni člen —, dobimo teritorij, ki so ga kasteli in zaporni zidovi na stičišču Italije in Ilirika morali zapirati, če je prva hotela biti smotrno in efikasno zavarovana. V obeh enotah so taka sistematična, organska utrdbeno dela kot rečeno arheološko ugotovljena⁹ ter v drugi polovici 4. in v prvi 5. stoletja večkrat dokumentirana;¹⁰ *Notitia dignitatum* pa jih — indirektno — navaja kot del v traktu *Italiae circa Alpes*, obrambnem italskem pasu okrog Alp.¹¹

V prid takšne interpretacije govori upravna, z lego na severovzhodni meji Italije utemeljena zgodovina tega prostora, ki dobiva zaradi Iliro-italskih vrat na meji Balkanskega in Apeninskega polotoka vse bolj in bolj izrazito značaj in formo prave vojne krajine, saj sega od začasnih krajskih komand, ki postajajo zaradi toka dogodkov vse bolj stalne, od *Noticije dignitatum* prek gotskega in bizantinskega utrdbenega pasu do langobardskega dukata in frankovske marke globoko v srednji vek, s koreninami pa do pretenture in globlje. Od virov, ki so vsi skopi in fragmentarno ohranjeni, nekateri to le nakazujejo kot možnost, drugi dajejo konturo, tretji skop podatke, često med njimi ni organske kontinuitete, od rimske zasedbe do Karla Velikega in čez pa jih *mutatis mutandis* spremlja — in to je odločilno — isti motiv.

S tem prehajamo h kronološkimi vprašanjem virov, iz katerih je Anonymus črpal, in k časovni določitvi stanja, ki ga je predložil.

Tractus Italiae circa Alpes dokumentira *Notitia dignitatum* occ. XXIV (Seeck) v začetku 5. stoletja; zasnovan je bil, vse kaže, na že obstoječih rudimentih kot posledica poloma rimske obrambe v Panoniji, Alarikove zasedbe Rima in odločilnih bitk za Iliro-italska vrata v drugi polovici 4. stoletja.¹² Vodil ga je *comes rei militaris Italiae* s štabom, podrejen vrhovnemu komandantu, čigar funkcija *magister militum praesentalis*

⁸ Ki prej ni dokumentirana, čeprav je virtualno obstajala vse od zgodnje antike. Problem je že mnogo raziskovan, a še ni zadovoljivo raziskan; prim. A. Degrassi, *Diz. ep.* IV 973 ss.

⁹ Kratak pregled daje W. Schmid, 15. BRGK 1923-24 (1925) 183 ss, ter A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia Romana* (1954) 131 ss.

¹⁰ Uradna oznaka zanje je bila *claustra Alpium Iuliarum*. (Amm. Marc. 31. 11. 3), prim. *Iulia claustra* (Pacat. paneg. Theodosio Aug. dictus XII 30. 2), *angustiae Alpium Iuliarum* (Amm. Marc. 21. 12. 21), *claustra Italiae* (Rufin. prologus in libr. hist. Eusebi [GCS IX 2, str. 951]). Izčrpano sedaj o kompleksu zapor in o virih v delu *Claustra Alpium Iuliarum* 1 (1971).

¹¹ Occ. XXIV (Seeck), varujejo jih *legiones Iuliae Alpinae*. Neprepričljivo delno kontradiktorno ugovarja Parker, *Journal of Rom. Stud.* 23, 1933, 179. Prim. sedaj D. Hoffmann, ki se v delu *Das spätrömische Bewegungsheer* (1969/70) problema večkrat dotakne (na primer, II 96 op. 305).

¹² Med Magnencijem in Konstancijem II. (352), na primer, med Maksimom in Teodozijem (388), med Eugenijem in Teodozijem (394).

to vključuje. Da je *comes* obrambni pas — imenovan tudi *limes*¹³ — razdelil na sekcije, katerih ena je bila julijsko-alpska, spričujejo razen geopolitičnih in strateških razlogov tudi imena vojnih enot, s katerimi je v tej operiral, *legiones Iuliae Alpinae, I, II, III*,¹⁴ in sočasno v literaturi nastopajoči *terminus technicus* zanj, *claustra Alpium Iuliarum*.¹⁵ Da ta z minuciozno izdelanim sistemom kastelov, straž, stolpov in prež, z zapornimi zidovi, ki se vrstijo v globino in segajo v dolžino, na teritoriju brez mest, ki nosi tudi geografsko mejni pečat in je relativno redko poseljen — ni samo prostor za vojaškimi objekti, marveč vojno-administrativna področna enota od Julijskih Alp do Kvarnerja, izhaja tako iz naštetega kot iz podatkov v Noticiji dignitatum ter iz premisleka o kompetencah in jurisdikciji štabnih komandantov, posebej na teritoriju, kjer zaradi znenadnih in nepreračunljivih situacij ne more obstajati administrativna vojno-civilna dvotirnost.

Poslej je »vojna krajina« kot administrativna institucija — ob teritorialnem obsegu, prilagojenem vsakokratnim vojaškim potrebam, v glavnem od Julijskih Alp do Kvarnerja — obstala in jela po svoje vplivati na politično oblikovanje vzhodno-alpskega prostora. Obstajala je v periodi gotske kraljevine, ne le, ker je Teoderik Veliki prevzel rimski sistem in rimske organizacijske enote. Obstoj tedanje varnostne službe spričujejo omembe posameznih trdnjav — nedvomno gre v glavnem za štabne točke v zaledju obrambnih sekcij — v alpskem področju,¹⁶ posebej v teku bojev z Bizancem, pa tudi že prej.

Sistematsko vojno-krajinsko ureditev nakazujejo odloki Teoderika Velikega¹⁷ in oznake, ki jih za posamezne enote sporoča Kasiodor.¹⁸ Slednje izkazujejo, menita H. Zeiss in L. Schmidt,¹⁹ predvsem obstoj zapor na južno-alpskem obrobju. Kasteli v Kotijskih Alpah, verjetno z bazo v Suzi, ter zahodno-alpske zapore, ki jih o priliki vrnitve ujetnikov iz Burgundije leta 494 omenja Ennodius,²⁰ dalje, *Tridentum* z daleč eksponiranimi klužami, dokumentirajo, da je terenskim zahtevam prilagojen sekcijsko-krajiški sistem segal globoko v Alpe. Čeprav julijsko-alpska in noriška obrambna enota nista izrecno omenjeni, kaže varstveni pas v krajiškem smislu organiziranih enot Retije²¹ in pomorske komande in-

¹³ Not. dign. occ. V 126 in 127.

¹⁴ *I Alpina* (pseudocomitatensis in Italia), occ. V 257-*Alpini*, occ. V 107-*I Iulia*, occ. VII 34. *II Iulia Alpina* (pseudocomitatensis in Illyrico), occ. V 108-258- *II Iulia*, occ. VII 60. *III Iulia Alpina* (legio comitatensis), occ. V 99-248-*Iulia* (pseudocomitatensis in Italia), occ. VII 35.

¹⁵ Glej zgoraj op. 10.

¹⁶ Npr. *Como*, munimen claustrale Italiae, Cassiod. var. XI 4; *Verruca* (pozneje *Dos Trentos*), tenens claustra provinciae, ib. III 48, 2; *Augustanae clusurae porta provinciae finalibus locis* (njih lokalizacija še ni definitivna), ib. II 5, 2; *Susa*, Procop. b. G. II 28 in 30, glej tudi L. Schmidt, *Germania* 11, 1927 (1928) 36.

¹⁷ Npr. *Universis Gothis et Romanis vel his qui portibus vel clusuris praesunt*, Cassiod. var. XVIII.

¹⁸ Glej zgoraj op. 16.

¹⁹ H. Zeiss, *Germania* 12, 1928, 25 ss. L. Schmidt, *Germania* 11, 1927 (1928) 36.

²⁰ *Vita Epiphani* 177-MGH AA VII 105.

²¹ Not. dign. occ. I 43. V 139. XXXV 13. Cassiod. var. VII 4, glej tudi I 11.

*sula Curitana et Celsina*²² — po strateški nuji v sklopu Liburnije *Tarsaticensis*²³ — na njun obstoj, sicer bi na najobčutljivejši točki severne Italije, med retijsko in liburnsko sekcijo, zijala strateška vrzel. Vse to predstavlja hkrati nadaljevanje kasno-antične organizacije, ki jo proseva *Notitia dignitatum*; na to bazo kaže tudi kontinuiteta v rabi zadevnega tehničnega izrazoslovja²⁴ ter dejstvo, da so trdnjavske sekcije in s tem tudi sistem že med boji — vsaj delno — prevzeli Franki.

Situaciji prilagojeno in v skladu s političnimi tendencami so se frankovske tipalke zgodaj usmerile k Italiji, posebej, ko jim je po Belizarjevem vpadu v Italijo Vitigis za pomoč pri obrambi odstopil dolino Rône (534—536). Teudebert I. (537—548) je ob delitvi dobil Alemanijo, kolikor so jo posedovali Goti; vladal je torej področju Gornji Ren—Bodensko jezero—Alpe.²⁵ Vsekakor je Teudebertova dejanska oblast segla že 536 od Velikega Sv. Bernarda daleč na vzhod; do kod pa so segale želje in tendence, kaže 537 njegova poroka z Visigardo, hčerko langobardskega kralja Vacha.²⁶ Justinijanovo strategijo ob ponovnem zavzetju Ilirika — glavni cilj na zahodni fronti: zasesti Iliro-italska vrata, vzpostaviti kopno zvezo z Italijo — je skušal Teudebert zavreti delno z labilno koalicijo Bavarci-Langobardi-Gepidi ter z ofenzivo v Italiji in v Alpah. Koordinirano z bizantinsko ofenzivo v Iliriku je začel direkten vdor v Italijo 538. Leta 538 jeseni je *Savia* še gotska, naslednjega leta bizantinska, pot v Italijo je s tem nevarno odprta. V pismu na Justinijana okrog 540 izraža Teudebert, da sega njegova oblast *per Danubium et litem Pannoniae usque in Oceanis littoribus*,²⁷ s čimer se sklada podatek iz pisma retijskih škofov na vladarja Mavrikija 591, da so v treh škofijah akvilejske dieceze (*Beconensis, Tiburniensis, Augustana*) — skladno z okupacijo — frankovski škofje že bili posvečevali in bi še v drugih, če bi ne bil tega Justinijan odločno preprečil.²⁸ S Teudebertovo smrtjo 548 se je koalicija razdrobila, Bizancu je celo uspelo — v skladu z novo nastalim političnim položajem v Panoniji, predvsem zaradi Avarov — Langobarde pritegniti na svojo stran; Justinijan jim je 548 prepustil *polis Norikon* ter *ohyromata epi Pannonias*.²⁹ Z nenavadno formulacijo se je med poslednjimi ukvarjal R. Egger³⁰ in zelo prepričljivo pokazal, da gre za *Poetovio* in

²² Cassiod. var. VII 16.

²³ Jasno izrazil M. Suić, *Granice Liburnije kroz stoljeća*, Radovi Inst. JAZU u Zadru 2, 1955, 273 ss. V začetku bizantinske vojne proti Gotom je bila v zahodni polovici imperija (Procop. b. G. I 15). Prim. tudi studijo M. Suića, *Liburnia Tarsaticensis*, v zborniku *Adriatica (Miscellanea G. Novak [1970] 705—716)*, ki prihaja glede zapornih zidov in obrambne organizacije na severo-vzhodni meji Italije do dokaj analognega zaključka, v kronološko in vojno-administrativno problematiko pa se ne spuša.

²⁴ Prim. izraze *claustra, comes, dux, limes* itd.

²⁵ Glej predvsem H. Büttner, *Die Alpenpolitik der Franken im 6. und 7. Jahrhundert*. Hist. Jahrb. 79, 1959, 62—88. Seveda brez prelazov v Italijo, ki jih je kontroliral še *praeses Retie I. Via Claudia* na Augsburg je bila zaradi roparskih Breonov nevarna.

²⁶ Paul. Diac. hist. Lang. I 21.

²⁷ MGH Ep. III 133, 20, prim. Agathias I 6.

²⁸ MGH Ep. II n. 20.

²⁹ Procop. b. G. III 33. 10.

³⁰ V studiji *Civitas Noricum*. Wiener Studien 47, 1929, 146 ss. = *Römische Antike und frühes Christentum* 1 (1962) 116 ss.

vzdolžne panonske utrdbe. Dodatno je mogoče njegovo argumentacijo podkrepiti z dejstvom, da je od nekdanjega Norika Justinijan v ekstremnem kotu razpolagal edino s poetovionskim, eventualno celejanskim območjem, da so Langobardi, pronicajoči s severa,³¹ bili zainteresirani ravno na tem; ostali del Norika in Alp z zaporami in Iliro-italskimi vrati pa se je pokoraval Frankom, ki so težili na vzhod, a jim je pot — kot smo videli — prav Justinijan odločno preprečil. Da je rekonstrukcija frankovskega teritorija v Vzhodnih Alpah pravilna, potrdijo dogodki leta 552. Ko se je Narzes z novo armado, v kateri so poleg bizantinske glavnine prevladovale enote Tračanov, Ilirov, Langobardov, Herulov, Hunov, Perzov in Gepidov od Salon približal mejam Benečije,³² je zaprosil frankovski štab za prost prehod.³³ Ta mu ga je odrekel, hkrati so Ostrogoti iz veronskega štaba poostrili stražno službo in izgradili zapore.³⁴ Evidentno je, da gre za julijsko-alpsko zaporno cono, ki je bila tedaj torej pretežno v frankovskih rokah. Škofa Vitalisa iz Altina, ki je zbežal k Frankom, je leta 567 Narzes, ob likvidaciji frankovske vzhodno-alpske oblasti, ujel v Aguntu in pregnal na Sicilijo,³⁵ kar kaže — skupaj z bojem proti herulskemu vodji Sindualu in Breonom 566,³⁶ oboje sta njegovi poslednji vojaški akciji —, da je štab tedaj posvečal izključno pozornost severo-vzhodni meji, več kot verjetno zato, ker je tik pred 568 že opazil sovražne mobilizacijske priprave. Proti koncu vlade Sigiberta I. (561—575) so Franki, izgleda, vzhodno-alpske pozicije v celoti izgubili, obdržali pa Retijo I in Wintschgau.

S tem dobi langobardski vdor v Italijo nov strateško-politični aspekt. Ne le pričakovano naraščanje avarskega pritiska po padcu Sirmija ter Narzesova odstavitev januarja 568, marveč predvsem frankovski poraz v Vzhodnih Alpah je Italijo na stežaj odprl; koridor do nje je bil 568 delno in začasno pod zelo oslABLJENO kontrolo, kar je Alboin z nenadnim vdorom³⁷ v Furlanijo in rapidno zasedbo Čedadu nemudoma izkoristil. Sedež prve langobardske kneževine — furlanske — v Čedadu, ključu vzhodno-alpskih zapor,³⁸ nazorno kaže, kaj je moralo najprej pasti in kaj je poslej — v hrbtu — moralo zanesljivo funkcionirati: varnostna služba na vzhodni meji.³⁹

³¹ Zadnji, ki je kompetetno analiziral ta proces, je bil J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien* (1962).

³² Nedvomno tudi po celinski poti, ne le po morju; leta 537 so Vittigis, Uligisalus in Asinarius v trdnjavi *Burnum* in globoko v Liburniji. Procop. b. G. I 16.

³³ Procop. b. G. IV 26. 18 ss.

³⁴ Procop. b. G. IV 26.

³⁵ Paul. Diac. hist. Lang. II 4.

³⁶ Povezavi med Sindualom in Breoni odločno in prepričljivo oporeka R. Heuberger, *Rätien im Altertum und Frühmittelalter* (1932) 154 ss.

³⁷ Vojna proti Gepidom bi bila povsem nepotrebna, če bi Langobardi bili tedaj projektirali izselitev. To dejstvo kaže na nenadnost njih odločitve, ki jo je usmerjala ponujajoča se prilika, meni E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches* (1919) 32 op. 12.

³⁸ Centralno vlogo Čedadu nakazuje MGH SRL 81 op. 6 in 188; prim. predvsem S. Stucchi, *Forum Iulii* (1951) 25.

³⁹ Kljub paktu z Avari meja ni bila niti ni ostala mirna. Prim. tudi M. Brozzi, *I primi duchi Longobardi del Friuli*, studija, ki je objavljena v tem letniku Arheološkega vestnika.

Obstoj sistema langobardskih kluž in kastelov razporejenih po mar-
kah na sploh spričujejo pisani viri.⁴⁰ Spričo identičnosti institucij *limi-
tanei* in *arimani*,⁴¹ spričo langobardskega prevzema kasno-antičnih in
bizantinskih vojaških nazivov⁴² s tehničnim izrazoslovjem in predvsem
spričo dejstva, da je izgrajena bizantinska obramba, posebej mejna,
obstajala — njen obstoj in delo spričujejo posamezne utrdbe, ki so se
v Alpah še dolgo držale pred langobardskim pritiskom⁴³ — in da je mor-
ala po zasedbi, posebej na severo-vzhodu, langobardska mejna služba
takoj funkcionirati, je jasno, da so Langobardi obstoječo bizantinsko-
frankovsko, ki se je razvila iz kasno-antične, z organizacijo vred prevzeli.

Obstoj bizantinske sistematično razporejene vojne sile po severni Italiji
spričujejo njihove vojne z Goti same, romanskemu jeziku pripadajoča imena
kastelov, po Hartmannu (JÖAI 2, 1899, Bb. 1—14) tudi sistematika v razpo-
reditvi utrdb, ki so jih 568 in pozneje zasedli in prevzeli Langobardi, ter
notica v Auctarium Havniense (extr. 4), ki sporoča, *Narses patricius cum
Italiam florentissime administraret et urbes atque moenia ad pristinum deco-
rem per annos XII restauraret*, pri čemer je za severo-vzhodno področje Ita-
lije treba upoštevati, da je z deli mogel pričeti šele po zmagi nad Franki, to
je po padu Brescije in Verone 562 (AA IX 1-Chron. min. I 337). Venantius
Fortunatus (v. Mart. IV 649 ss), ki je 565 iz Benečije potoval na dvor fran-
kovskega kralja Sigiberta I v Metz prek Plöckna in po Pustriški dolini, prek
sedel Reschen-Scheideck in Fernpass na Augsburg, omenja naslednje trdnjav-
ske sklope *Osopus, Reunia, submontana castella, castrum Iulium Carnicum*
ter *Aguntum* z okolišnjimi kasteli, ki kažejo, kako globoko je bizantinska
oziroma frankovska obmejna stražna služba segala in kako načrtno zapirala
— prejkone po sekcijskih enotah — vstope v Italijo, tu konkretno v Furlanijo
in Benečijo.

To je bilo tem lažje, ker so njene principe poznali in ker je pre-
pričljiva misel, da so bile utrdbe in kluže zasedene predvsem z german-
skimi enotami, ki so se — kot kaže presenetljivo lahek vdor — masovno
predale ali umaknile.⁴⁴ Kastel *Meclaria* v *regio Zellia*,⁴⁵ *Iulium Carni-
cum*,⁴⁶ Val di Non⁴⁷ in druge postojanke kažejo, kako globoko v Alpe,
posebej ob kočljivih vpadnicah sta segli langobardska kontrola in oblast.
Sedež prve langobardske kneževine v Čedadu — njegov strateški pomen

⁴⁰ Liber pontif. v. Steph. II 43 (Duchesne, str. 452): *clusas Langobardorum*; ibidem v. Hadr. I 33 (Duchesne, str. 495): *a clusis Langobardorum fugientes*. C. Troya, Codice diplomatico langobardo dal 568 al 774 (1852—1855) str. 671: *clusis regni nostri*, itd.

⁴¹ Chechini, I fondi romano bizantini. Archivio giur. ital. Ser. 3, 7, 1907, 407 ss. R. Schneider, Die Entstehung von Burg und Landgemeinde in Italien (1924) 109 ss.

⁴² Npr. *clausurae, dux, iudex* itd.

⁴³ Npr. *castellum Anagni* v Val di Non (Paul. Diac. hist. Lang. III 9), Susa, Aosta, otok Amacina v Lago di Como itd.

⁴⁴ Tako meni R. Schneider (gl. zgoraj op. 41) 113.

⁴⁵ Paul. Diac. hist. Lang. IV 38. Lokalizacija je sporna slej ko prej (na Megverje, nem. Meglern poskuša R. Egger, [gl. zgoraj op. 5] 100 ss), pregled raznih mnenj navaja F. Kos, Gradivo I (1902) št. 146.

⁴⁶ Paul. Diac. hist. Lang. III 26, glej tudi VI 51.

⁴⁷ Paul. Diac. hist. Lang. III 9.

je Alboin takoj ocenil, ga rapidno zasedel, prejkone, ker je bil hkrati ključ vzhodno-alpskih zapor —, v Vipavski dolini in drugod dokumentirane arimanije,⁴⁸ trdnjave, ki jih po analizi listinskega gradiva z veliko verjetnostjo prisojamo Langobardom,⁴⁹ kažejo, da je tako vplivno-interesna kot akcijska sfera — kar je, *nota bene*, logično — segla globoko v Alpe tudi na Vzhodu. Prej navedeno skupaj z obstojem kasno-antičnih trdnjav ter strateška logika dovoljujejo sklep, da so se tudi v julijsko-alpski sekciji Langobardi takoj prilagodili starim že obstoječim okvirom in jih po situaciji in možnosti vzdrževali, razširjali ali opuščali.

Če se povrnemo k podatkom anonimnega geografa, nam postaja ob tem sinoptičnem pregledu jasno, da je orisal v jugovzhodnih Alpah vojno-administrativne enote pozno-gotskega in frankovskega obdobja, kar — končno — tudi sam trdi, ko večkrat zapisuje (tudi v karniolanskem in liburnijskem poglavju), da je čital in izpisoval »gotske filozofe«. *Carneola* in *Liburnia Tarsaticensis* sta novo nastala razvojna člena v traktu Italije *circa Alpes* in sicer v enoti *claustra Alpium Iuliarum* — okrajšano in prejkone na starih tradicijah imenovani *Alpes Iuliana* —, ki ju je izoblikovala priprava na vojno z Bizancem, pri čemer je igrala kot smo videli vlogo tudi maritimna vojna regija *insula Curitana et Celsina*. Nekateri podatki v Anonimovih virih so orisali prejkone tudi bizantinski prodor ne le po Dalmaciji, ampak tudi po Savi proti Iliro-italskim vratom, ki jih je želel Justinijan zasesti — zato je *Emona* iz karneolskega sklopa izvzeta, ker je bila v bizantinski sferi — Franki pa so jih zapahnili in hkrati odtrgali *Noricum mediterraneum* od nekdanjega imperija, ki ga Anonymus ne navaja več oziroma stavlja vanj Karantance. Pred nami je torej položaj iz prve polovice in sredine 6. stoletja, tik preden ga preoblikujejo Langobardi, ki prevzamejo vzhodno-italski obrambni sklop. Končno potrjuje še en argument, da so viri, ki jih je Anonymus črpal za severo-vzhodni kompleks Italije, iz navedenega časa. Da je oris nastal v obdobju pred Langobardskim vdorom, nakazuje namreč tudi presenetljivo dejstvo, da delo ne omenja Gradeža (lat. *Gradus*, it. Grado) — kamor je bil 568 umaknjen akvilejski nadškofijski sedež, premik, ki je na daleč in dolgo odmeval (prim. Paul. Diac. hist. Lang. 2. 10) — čeprav severno Italijo zelo izčrpno obdela.

Vloga vzhodnoalpskih Slovanov v igri teh silnic, dalje, sedaj vse bolj logično izstopajoča neposredna zveza med kasno-antično in srednjeveško Karneolo⁵⁰ ter problem Anonimove Valerije — *quae et Media provincia appellatur* — pa mora ostati téma za kak prihodnji kolokvij.

⁴⁸ Prim. M. Kos, K poteku slovenske zapadne meje. Razprave (Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani) 5-6, 1930, 336-375.

⁴⁹ Ibidem passim.

⁵⁰ V kar je M. Kos — Postanek in razvoj Kranjske, Glasnik Muz. druš. za Slovenijo 10, 1929, 21-39 — dvomil. Nikake opore pa nimamo, določiti za obravnavana mesta naknadne vrvke, če so se bili ti kdaj prikradli v originalni tekst. Preseneča, na primer, enkratni pojav pokrajinske oznake *Carneola*, spričo sicer večkrat za isto pokrajino v tekstu nastopajočih oznak *Carnech patria* in *Carnium patria*. Ali je *Carneola* že originalno stala v tekstu? Izraz *Carneola* porablja nato prvi spet Pavel Dijakon v Zgodovini Langobardov 6. 52) v drugi polovici 8. stoletja. S tem povezano je vprašanje, kdaj da je Anonymus sam živel? Gornja analiza kaže, da je vir ki ga je bil porabljal

ZUSAMMENFASSUNG

Alpes Iuliana

Der Quelle des Anonymus Ravennas nach ist *Carneola* das obere Savetal, nebst dem östlich vorgelagerten Krainer-Feld und wenigstens einem Teil des südlich anschliessenden Karstgebietes von Cerklje und von Innerkrain mit dem Birnbaumerwald.

Die so umrissene geographisch-politische Einheit steht der bekannten antiken Verwaltungsentwicklung fern. Die Angaben — von der Ueberlieferung völlig losgetrennt — scheinen eine neue politische Situation widerzuspiegeln. Zwei Verbindungsfäden sind meiner Meinung nach noch vorhanden und lassen das Zerrissene miteinander verbinden.

Alpium Iuliarum claustra reichen vom liburnischen *sinus Flanaticus* bis zum *Forum Iulii* jenseits der Julischen Alpen. Wenn wir *Carneola* und *Liburdas* gesamte Territorium, das mit den spätantiken organisch angelegten *Wehrnia Tarsaticensis* des Anonymus zusammenlegen, erhalten wir genau, erstens, Anlagen Italien im Nordosten systematisch abschloss, und, zweitens, das gesamte Territorium der antiken *Alpes Iuliae*. Des Anonymus Bezeichnung *Carneola quae et Alpes Iuliana antiquitus dicebatur* passt also genau auf die Phase der *Alpium Iuliarum claustra*.

Carneola hat sich nach der »Alpes Iuliana«-Zeit formiert und die Quellen, welche der Anonymus für dieses Kapitel benutzte, sind erst nach dieser Verwaltungsphase entstanden. Einiges zur absoluten Zeitbestimmung kann man aus der Zuweisung Emonas zur *Media provincia* erschliessen. Während der römischen Herrschaft wurde Emona nämlich niemals von Oberkrain und Karst verwaltungstechnisch abgetrennt. Mit einer Abtrennung kann man erst zur Zeit der ersten fränkischen Besetzung der Ostalpen rechnen. Es folgen die Quellenangaben. Darüberhinaus deutet dies auch Prokop (b. G. IV 26, 18) an mit der Erwähnung, dass das byzantinische von Dalmatien nach Venetien in breiter Front vordringende Heer im Jahre 552 die Franken um Einlass ersuchte. Die Genehmigung wurde nicht erteilt, die Pässe verammelt. Die Wege von Sirmium bis zu den Julischen Alpen (inclusive der Stadt Emona, wie dem Ravennas seine Quellen angaben; es ist dies die einzige Möglichkeit, die Abtrennung Emonas von Oberkrain historisch zu bekräftigen) und bis zur ostnorischen Grenze waren also in den Händen der Byzantiner, deren militärisches Vorhaben, den Landübergang — über die *claustra Alpium Iuliarum* — nach Italien zu erzwingen, zwischen beiden Weltreichen die gesamte damalige Ostalpen-Politik bestimmte.

Das Gebiet der *claustra Alpium Iuliarum* war — bis zum langobardischen Einbruch ins Friaul — zuerst in gotischen und nachher in fränkischen Hän-

za to pokrajino, iz srede 6. stoletja. Vprašanje o zanesljivosti pisca te geografije je bilo ponovno postavljeno in pozitivno odgovorjeno (na primer, B. H. Stolte, *De Cosmographie van den Anonymus Ravennas*, een studie over de bronnen van boek II—V [1949]). Kontrolo rokopisov smemo smatrati po edicijah Pinder in Parthey (1860) ter Schnetz (1942) kot zaključeno. Mislim, da računam upravičeno z navedbami v Anonimovem delu kot z dejstvi, ki jih je treba interpretirati. Manjka pa seveda še jezikovna in stilna analiza, detajlna in analitična kartografska obdelava, uvrstitev dela v geografsko-administrativno in poučno literaturo zgodnjega srednjega veka.

den. Eben diese Situation notierten die Quellen, die der Anonymus Ravennas für die Beschreibung von *Carneola* benutzt hat, was er — schliesslich — auch selbst angibt, wenn er beteuert, die »gotischen Philosophen« gelesen und exzerpiert zu haben. Dass die von Anonymus für nordöstliche Regionen Italiens benutzte Quellen vor dem langobardischen Einbruch 568 niedergeschrieben wurden, dafür spricht überdies die Tatsache, dass *Gradus* (it. Grado, slov. Gradež, ein bis in die Spätantike unbedeutendes Fischer- und Hafennest) nicht erwähnt ist, was nach der durch Kriegsereignisse bedingten Übertragung des erzbischöflichen Stuhles Aquileia's — ein lang und breit widerhallendes Ereignis — schier unmöglich wäre.

Vgl. die Anmerkungen im slov. Text, beide Karten und RE Suppl. XII (1970) Sp. 1569—1575, und den Aufsatz in den Akten »Roman Frontier Studies 1967« (1971) 171 ff.